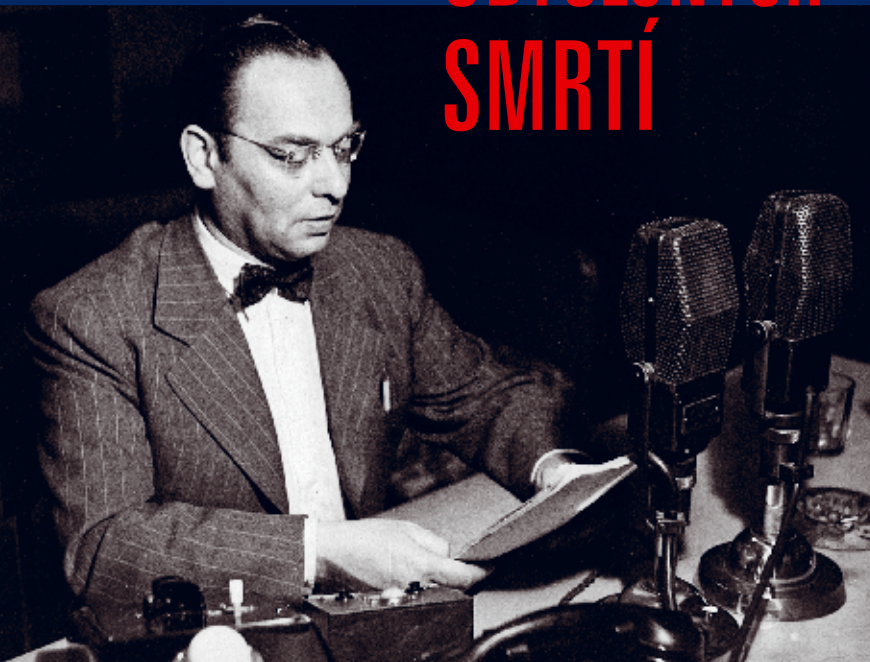

Roman Cílek
František R. Kraus

TISÍCE OBYČEJNÝCH SMRTÍ

*Svědectví novináře,
který viděl počátky
i konce | 1933–1945*

Roman Cílek
František R. Kraus

TISÍCE OBYČEJNÝCH SMRTÍ

*Svědectví novináře,
který viděl počátky i konce
(1933–1945)*

Nakladatelství P3K
Praha 2011

Knihy vychází s přispěním
Nadace Židovské obce v Praze.

Foto na přebalu knihy: František Kraus ve studiu
Československého rozhlasu (asi 1946)

Foto na frontispisu: Z autogramiády druhého vydání
knihy „Proměněná zem“ (1960)

© Roman Cílek, František R. Kraus, 2011

© Nakladatelství P3K, 2011

ISBN 978-80-87186-44-2 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-87186-47-3 (eKniha pdf)

Vzkaz na velmi vzdálenou adresu

Děkuji Ti, Františku, za krásný čas přátelství, jímž jsi mne v posledních desetiletích Tvého života obdaroval. Děkuji Ti za Tvou moudrost a za vše, čím jsi mne svou svědeckou výpovědí myšlenkově obohatil. Děkuji Ti za chvíle, kdy jsme připravovali tuto knihu pro edici Magnet pod vedením Jaromíra Hořce, jejímuž vydání zabránil v srpnu 1968 příjezd sovětských tanků, což z historického i pocitového hlediska byly zásadně jiné tanky než ty osvoboditelské, na něž jsi v roce 1945 jako vězeň nacistického koncentračního tábora toužebně čekal. I za Tebe jsem rád, že konečně dochází k vydání naší společné práce, v níž se vyprávění střídá s Tvými osobními vstupy.

Role svědka a přímého účastníka převratných, a nikoli povzbudivých dějinných událostí není snadná. Ty jsi ji zvládl.

I za to Ti je vděčný
Roman Cílek

Silvestrovská noc a lednové vystřížlivění

„Náš program končí, dámy a pánové! Nyní vám mohu popřát jen jedno: výbornou náladu a příjemný tanec až do novoročního rána...“

Konferenciér zmizel a do zákulisí ho doprovázel rozdováděný potlesk. Vyhlášený berlínský noční lokál Weisse Maus – Bílá myš – byl zaplněn až do poslední židle. Vzduchem létaly konfety, ve sklenicích na stolech pěnílo šampaňské. Děvčata ze souboru Filler-Girls, která už měla za sebou kabaretní vystoupení a mohla se tedy rozejít mezi stoly, se uměla o rozptýlení hostů postarat. Začala znovu hrát hudba: tišeji, důvěrněji a pomaleji než předtím.

Sto dvacet minut uplynulo od silvestrovské půlnoci.

Rok 1932 byl již s konečnou platností pryč.

Vpravo od jevištěátka, v boxu číslo devět, se však ozýval smích jen chvílemi. Sešlo se tu několik mužů, občas zazněla anekdota, ale novináři své povolání nedokázali zapřít ani uprostřed silvestrovského třeštění. Hovor se pořád stácel na politiku – přesněji řečeno na současnou situaci v Německu. Profesionální zájem se zkrátka nedal potlačit a všichni, kteří tu seděli, navíc věděli, nebo přinejmenším tušili, že vyhlídky do roku, jehož příchod se ve Weisse Maus oslavoval, nejsou nikterak růžové...

„Sedí tam nějakí divní patroni. Asi nemají náladu,“ informovala jedna z Filler-Girls kolegyni, která projevila o box číslo devět zájem.

Uhodla.

„Určitě se tady v Německu všechno brzy rozhodne, možná během pouhých pár týdnů – ještě tedy do březnových voleb,“ rozčileně gestikuloval Heinz Proskauer, redaktor demokraticky orientovaného německého listu *Berliner Tageblatt*, „intrikuje se na všech stranách a pánové v hnědém si rozhodně nedají ujít nejbližší příležitost.“

„Máme se tedy na co těšit,“ mumlal si skoro sám pro sebe Richard Katz z Ullsteinovy *Die Grüne Post*.

To určitě, mysleli si i ostatní.

Rozmařilá silvestrovská pohoda jako kdyby se povolna, ale o to nenávratněji vytrácela kamsi za polstrované dveře lokálu Weisse Maus.

Vlastně to byla – nebo spíš měla být – jen několika-denní zimní dovolená.

Pracoval jsem v té době jako redaktor listu *Prager Abendblatt*, který měl své prostorově dost stísněné sídlo v Karmelitské ulici číslo 6. Tehdy, na rozhraní let 1932 a 1933, mne do Berlína pozval kamarád Kurt Gasparius, se kterým jsem se před sedmi lety zcela náhodou seznámil v pražské Staronové synagoze. Na Karlově mostě jsme si po pár hodinách procházek a zajímavého povídání o společných zájmech podali ruce na přátelství a od té

doby jsme se občas navštěvovali. V roce 1930 mne Kurt v Grünewaldu, v domě svého otce, který byl majitelem továrničky na potravinářské výrobky, seznámil s doktorem Albertem Einsteinem, což byly pro mne okamžiky, na které jsem si později mnohokrát vzpomněl. O dva roky později byla sice zase řada na Kurtovi, aby se opět objevil v Čechách, ale nějak se mu to zrovna nehodilo, a tak mi dal vědět: „Přijed' ty, prosím.“

A tak jsem přijel.

Hodlal jsem navštívit v hlavním městě Německa nejen Gasparia, ale i dalšího svého kamaráda a učitele Egona Erwina Kische, předpokládal jsem také, že si spolu přednovoročně zaflámujeme. Egon byl v tomhle směru skvělý parták, znali jsme se velice dobře, vždyť jsem u něj před časem delší dobu bydlel v pražském domě U Dvou zlatých medvídků – a byl to právě on, kdo mne na počátku dvacátých let jako osmnáctileté novinářské nemluvně přivedl do redakce *Bohemia* v tehdejší Liliové ulici coby stenografa a eléva-soudnickáře...

Jenže Kische jsem tentokrát v Berlíně nezastihl.

„Odjel na jakousi reportážní cestu a rozhodně se vrátí až v lednu,“ sdělila mi jeho bytná.

Takže kam se vrátit?

Domů ke Gaspariovi se mi v poslední den roku jít nechtělo, pořádali čistě rodinnou večeři, kde bych jim nesporně překážel. A tak jsem byl nakonec rád, že se mi podařilo připojit se k partě několika známých židovských kolegů novinářů, z nichž někteří tenhle silvestrovský svátek slavili, jiní ne, což ale na věci nic neměnilo. S Heinzem

Proskauerem, Richardem Katzem, Rolfem Gerstmannem a Nathanem Grünem bylo vždy příjemné i užitečné si popovídat. Vzali mne s sebou do Weisse Maus a byl jsem jim za to vděčný. Jinak by mi bylo v tomhle městě, sice křečovitě slavícím, ale také plném uniforem a napětí, notně smutno.

„Je nepochopitelné, jak lhostejně tady v Německu někteří Židé reagují na všechno, co se odehrává,“ diví se v boxu číslo devět už hodně rozčilený Heinz Proskauer, který býval kdysi mým spolužákem, „jako by ani nečetli Mein Kampf.“

„Snad nechtějí věřit, že by Hitler skutečně chtěl své výhrůžky splnit,“ namítám.

Přerušuje mne Nathan Grün: „Říkají si zřejmě, že zlo přejde. Přešlo přece už tolikrát. Zlo je věčné jako odvíjení lidských osudů a neměnné jako příliv a odliv. Vlny přicházejí a odcházejí... Ale takhle nejde nyní uvažovat! Dávná moudra našich předků nelze brát doslova. Teď je přece úplně jiná doba.“

„Jiná doba?“ opakuje po něm Proskauer. „To určitě – v době, kdy křížáci houfně pobíjeli Židy, vládla nevědomost. Stejný důvod mělo i to, co se Židům dělo na Východě. Ale dnes už přece nikdo nemůže s vážnou tváří tvrdit, že Židé otravují vodu ve studních nebo jsou příčinou moru. Osvícenství a nový způsob myšlení za Francouzské revoluce přece zbořil zdi ghett, samotní křesťané je rozmetali.“

„A ještě je tu něco, na co bychom neměli zapomínat,“ přidávám se k řeči trochu neuváženě, „Hitler by nejdřív musel v Německu zvítězit, aby dostal příležitost uskutečnit cokoli z toho, o čem píše v Mein Kampf a co vykřikuje ve svých projevech...“

Větu nedokončuji.

Zdá se mi, že všichni u stolu se na mne začínají dívat jako na trochu prostomyslného mladíka, který právě přijel z venkova. Chápu, že v zemi za našimi západními hranicemi se k čemusi schyluje, znám mnoho skutečností, jež tomu nasvědčují. Víím, že v listopadových volbách nacisté ztratili dva miliony hlasů, a je tudíž logické, že pro ně nyní chtě nechtě nadešel okamžik, kdy si říkají: teď, anebo nikdy. Četl jsem o útocích proti dnešnímu kancléři von Schleicherovi, jemuž se říká „generál-politik“ a který se tak zapletl do svých věčných intrik, že z nich dnes ani sám nevidí východisko. Na vlastní oči jsem v Berlíně poznal, že hitlerovci zřejmě vsadili na politiku dvou želízek v ohni: führer a jeho nejbližší vystupují ve fracích a hovoří o legálnosti svého boje o moc a na druhé straně vysílají do ulic muže SA a SS, aby terorizovali, vyvolávali neklid, zastrášovali. To vše je mi jasné. Ale že by výsledek této zřejmě účinné strategie byl už tak hmatatelně blízko...

„Počkejte si tady v Berlíně, možná bude stačit pár týdnů, pane kolego,“ s neveselým úsměvem se ke mně obrací Rolf Gerstmann. „A pořádně se tu načichejte zdejšího větru. Tam u vás v Praze fouká od Vltavy přece jen docela jiný vzduch.“

Směji se.

A pokouším se očima si trochu zakoketovat s rusovlasou dívkou z Filler-Girls, která se očividně nudí ve vedlejší boxu. Ještě mi ani není třicet, jsem relativně mladý, všichni kolem se baví, proč bych měl zůstat stranou. Musím se bavit! Kladu si za úkol.

Moc se mi to ale nedaří.

Otrásá mnou chlad, když nad ránem vycházíme z lokálu Weisse Maus. Chce se mi spát, ale už večer jsem slíbil kolegům, že je ráno doprovodím na policejní ředitelství. Potřebuji pro svou redakci vědět, jak vypadalo v Berlíně loučení s dvaatřicátým rokem.

Policejní úředník pak rozčileně mává rukama.

„Pánové, právě máme za sebou nejkrvavější silvestrovskou noc, jakou jsme tady kdy prožili. Už teď jsou tu hlášení o třech mrtvých. Zraněné ani nepočítáme, součty jdou do stovek. Skoro ze všech čtvrtí města nám hlásili ozbrojené srážky. Mnohde dosáhly skutečně masového rozsahu...“

„Politické důvody?“ ptá se Proskauer.

Mluvčí městské policie ironicky povytahuje obočí: „Ale ne, pane redaktore, určitě ne, ti lidé si vyměňovali odlišné názory na počasí.“

Vracím se do hotelu Adlon u Braniborské brány, kde bydlívám při každé své zdejší návštěvě. Řidiči četných taxíků, kteří mne míjejí, nabízejí své služby, ale odmítám

je mávnutím ruky. Jdu raději pěšky. Potřebuji se vydýchat po noci v zakouřeném prostředí. Potkávám jen velmi málo lidí: Berlín dospívá.

Také hotelová hala v Adlonu je prázdná.

Starší muž v recepci mi gratuluje k vstupu do nového roku a spolu s klíčem od pokoje podává i obdélníček přelepeného papíru. Telegram od šéfredaktora z Prahy:

„DOVOLENA VAM SKONCILA – V BERLINE ZATIM ZU-
STANETE – SLUZEBNI POBYT AZ DO ODVOLANI – ZALOHU
NECHAM POSLAT – SLEDUJTE VSE, CO SE DEJE – INFOR-
MACE POSILEJTE OBDEN – MEJTE OCI OTEVRENE – HANS
GERHARD SCHULZ“

„Špatná zpráva, pane?“ z povinného zájmu se přio-
spale ptá recepční.

Krčím rameny: sám nevím.

Ráno mne přece jen trochu pobolívá hlava, možná bylo toho pití přece jen nadmíru, dávám si sprchu a telefonuji pro noviny. Služby fungují v Německu víc než spolehlivě: mám je tu za pět minut. Místní i zahraniční. Ty první z dnešního dne, ty druhé ze včerejška. Svět na přelomu dvou roků bilancoval minulost a odhadoval budoucnost.

Zkušený Saint-Brice, zahraničně politický komentátor pařížského listu *Le Journal*, s nímž jsem se občas setkával při návštěvách Francie a Švýcarska, píše, že Německu byly v loňském roce zejména ze strany Francie učiněny značné ústupky, což však vedlo Berlín jen k tomu, aby uplatňoval

Pohyb po nakloněné rovině

Polovina roku 1936.

V Evropě se čím dál hůř dýchalo, Italové se už před časem po brutálním vpádu stáli pány Habeše, čekal se výbuch ve Španělsku, které se podobalo přetlakovanému kotli, v Německu se rozrůstal počet koncentračních táborů, Hitler hovořil o „třetí říši“ a jeho italský kolega Mussolini o návratu k ideji římského impéria. Svět tušil nebezpečí, ale jako by se mu nedokázal bránit. Od ledna 1933, kdy jsem na vlastní oči viděl v Berlíně Hitlerův nástup k moci, ubíhaly týdny, měsíce a roky, válka širších rozměrů byla ještě daleko, ale mír už neměl podobu mnohobarevné duhy naděje. V té době – přesněji: v prvních dnech července roku 1936 – prošla světovým tiskem zpráva o dramatické události, která se světu ohlásila jedním jediným výstřelem z malé, na pohled téměř dámsky vyhlížející pistole.

Třetího července 1936 mám výjimečně volno.

Neobvyklý požitek: moci na okamžik opustit věčný kolotoč žurnalistické profese, posadit se do křesla, zapálit si dýmku a v klidu si přečíst několik stránek dlouho odkládané knížky. Za zády mi hlasatel rakouského rozhlasu

tiše odříkává zprávy, poslouchám ho jen na půl ucha, většinu z toho, co říká, buďto již vím, anebo mne to zase tolik nezaujalo.

Ale pak...

Pak v jedné z vět zaslechnu jméno, které znám: „Doklady, nalezené u tohoto těžce postřeleného muže, zní na jméno Stefan Lux. Údajně byl fotoreportérem a spolupracovníkem listu *Prager Presse*. V rubrice posledního bydliště jsou uvedeny Teplice v Československu.“

Stefan Lux...?

Rázem bylo po odpočinku. O půl hodiny později jsem už seděl v redakci u stolu a z dílčích zpráv, jež se mi podařilo různými cestami sehnat, jsem sestavoval obraz pochmurné události.

Ano, nemýlil jsem se, znal jsem muže, jehož čin komentovaly té noci téměř všechny rozhlasové stanice v evropském éteru. Už před lety jsme se často setkávali nejen v Německu, ale i během mého služebního pobytu ve Švýcarsku, kam také Stefan Lux jezdíval. Po 30. lednu 1933, kdy se v Německu nacisté dostali k moci a Hitler pozdravil pochodňový průvod svých přívrženců z okna paláce říšských kancléřů na Wilhelmstrasse, Stefan Německo opustil, stal se emigrantem, štvancem. Utekl k nám, do Československa. Usadil se v Teplicích, později bydlel nějaký čas také na Slovensku, odkud rodově pocházel. Ani tehdy se nepřetrhlo naše pouto: vídali jsme se dokonce ještě častěji, v Praze, v Teplicích a jednou také v Bratislavě. Stefan se příležitostně věnoval novinařině, fotografoval a pokoušel se – musím ovšem

dodat, že s nepříliš velkým úspěchem – psát i knihy a divadelní hry.

Do doby, v níž žil, se Stefan ani trochu nehodil.

Byl to značně neprůbojný člověk, v podstatě přecitlivěly samotář se zranitelnou, téměř až bolestínskou povahou. Až jsem se divil, jak si mne Lux, o hodně starší a zcela jiný, oblíbil a svěřoval se mi se svými starostmi a názory. Stefana strašlivě zraňovalo vše, co se dělo. Při pouhé zmínce o německých koncentračních táborech vždy skoro plakal...

V létě pětatřicátého roku mi ukazoval malý browning.

„Nemám rád zbraně,“ řekl. „Ale možná budu tuhle věcičku přece jen potřebovat.“

„K čemu?“ zeptal jsem se.

Pokrčil rameny. „Tak nebo onak. K obraně, či...“ Větu nedokončil, ale dodal: „Dostal jsem zprávu, že i já jsem byl vyhlédnut za obět fémových vrahů.“

Napadlo mne tehdy, že možná přece jen trochu přehání. Kdo by se mu však divil po zkušenostech, které už jsme v Československu za poslední dobu získali. Po výstřelech, které z rukou najatých vrahů padly koncem srpna 1933 u zadního traktu vily Edelweiss v Mariánských Lázních a zákeřně zabily židovského emigranta profesora Theodora Lessinga? A po výstřelech, které z rukou vražedného komanda padly v lednu 1935 v malém hotýlku Záhoří u Štěchovic a stejně zákeřně připravily o život emigranta inženýra Rudolfa Formise, jehož tajná protinacistická vysílačka, umístěná přímo v tomto hotelu, hitlerovcům překážela?

Tehdy před rokem – při rozhovoru nad tím malým browningem – jsem Luxovi položil přímou otázku: „Kdo by mohl mít zájem na tvé smrti?“

A Lux odpověděl stejně přímou, byť ve srovnání s těmi osobnostmi možná přece jen trochu nadnesenou větou: „A kdo asi tak mohl mít zájem na smrti Lessinga a Formise?“

Nepatřil do rodu okázalých hrdinů: bál se.

Ale chtěl se i bránit.

Nakonec však přece jen použil své zbraně poněkud jinak. Právě onoho 3. července šestatřicátého roku...

V dopoledních hodinách onoho dne probíhal v ženevské zasedací síni Společnosti národů, předchůdkyni dnešní Organizace spojených národů, běžný program pravidelného shromáždění. Jednalo se mimo jiné o důsledcích italského útoku na Habeš. Stále znovu, dokola, velkými slovy – ale bezúčelně. Hodiny na chodbě budovy ukazovaly 11.30. Tlumočníci překládali právě do angličtiny řeč španělského ministra zahraničí, reprezentanta vlády země, jíž jen o patnáct dnů později vpadne do zad fašistické povstání, podporované z Itálie a Německa. V tom okamžiku na tribuně spolupracovníků delegací a žurnalistů nečekaně vstal starší muž, zvedl revolver a otočil jeho hlaveň proti sobě. Ti, kteří seděli poblíž, zaslechli i výkřik:

„Toto je můj poslední čin!“

Výstřel.

Zasedací síň se rozhlučela, zavládl zmatek, delegáti vstávali ze svých míst. Teprve po chvíli se předsedovi van Zeelandovi podařilo účastníky shromáždění natolik zklidnit, aby se mohlo pokračovat v jednání. Neznámého muže okamžitě převezli do ženevské kantonální nemocnice. Žil. Šéf kliniky však nakonec po podrobné prohlídce a stanovení diagnózy nedoporučil operaci.

„Střela zasáhla srdeční krajinu,“ řekl novinářům. „Smrt je tak či onak otázkou několika hodin.“

Měl pravdu: přes veškerou péči zemřel zraněný téhož dne ve 21.10 hodin. Ženevská policie, která Luxovu demonstrativní sebevraždu vyšetřovala, našla čtyři dopisy na rozloučenou, které měl Stefan Lux v kapse obleku: adresoval je generálnímu tajemníkovi Společnosti národů Avenolovi, anglickému státníkovi Anthony Ede-novi, britskému králi Eduardu VIII. a listu *Manchester Guardian*. Psal v nich o tom, že svým činem chtěl varovat Evropu před hnědým nebezpečím a upozornit na teror v Německu.

Podařilo se mu to jenom zčásti.

Na nějakou dobu výstřel v Ženevě skutečně připoutal zájem veřejnosti. Pak však Luxovo jméno ze stránek novin a z úst rozhlasových hlasatelů zmizelo. Přišly další dramatické události: občanská válka ve Španělsku a tamní německo-italská agrese... Františku Krausovi často později – pod vlivem všeho, co přišlo – vytanuly na myslí věty, které mu Lux řekl v pětatřicátém roce v Praze, když ho navštívil cestou z Teplic do slovenských Malacek:

„Chtěl bych něco udělat. Něco proti tomu všemu.“

Ale nevím co. Nic kloudného mne nenapadá. Jen samé nesmysly.“

Jeden z těch údajných nesmyslů pak provedl.

Výstřel v Ženevě vyšel naprázdno: jeden lidský život už tehdy vážil velmi málo. Takto zbytečně, skoro zbytečně, zemřel Stefan Lux. Jeden z těch, jemuž po útěku z rodné země poskytlo nový domov Československo. Výstřel, který ukončil jeho život, byl příliš osamocení, než aby přehlušil vřavu světa, chystajícího se na válku, v níž padnou stamiliony jiných výstřelů.

Uplynulo tři čtvrtě roku.

Na radě byl další bod předválečného pohybu po nakloněné rovině: jmenoval se Sudety.

Z velkého otevřeného okna na chodbě budovy pražského Rudolfiny, kde tehdy sídlil československý parlament, je nádherný výhled na Vltavu a imponující siluetu Hradčan. Slunný dubnový den roku 1937. Stojím u toho okna, kochám se pohledem, od něhož není snadné se odvrátit. Současně však vím, že pár desítek metrů ode mne se odehrává něco, co bude mít nedozírné následky. Zavírám okno a vracím se kolem poslaneckých klubů a místností stenografů k zasedací síni. Všude kolem mne, v tom, jak spolu lidé mluví, v nervózním pobíhání novinářů, pociťuji podivně strašné napětí.

Dole v sále to již začíná naplno.

Henleinovský poslanec Ernst Kundt přednáší útočný návrh zákona k vyřešení národnostní otázky. Počítá se

Adolf Hitler, dva měsíce poté, co se stal říšským kancléřem, vítá prezidenta Hindenburga v Postupimi (21. březen 1933) ■ Přehlídka moci – nacisté ve Vídni po anšlusu Rakouska (15. březen 1938)

15. březen 1939 – německá armáda na Staroměstském náměstí v Praze ■ Hitler a jeho suita (Himmler, Wolff, Heydrich) na Pražském hradě (16. březen 1939)

Asi sedmnáctiletý
František Kraus ■
Krausovi – svatební
fotografie (1941) ■
Po osvobození (1945)

SVĚDEK. Slovo, které jako by Františku Krausovi bylo přisouzeno a on si možná začal uvědomovat, že mu osud jako novináři i člověku nabídl podivuhodnou a často jistě ne radostnou příležitost, která nebyla dopřána každému: být při tom, co se dalo s určitou nepřesností nazvat počátkem, a být i při tom, co bylo koncem. Viděl Hitlera v oknech berlínského říšského kancléřství těsně poté, co ho prezident Hindenburg učinil říšským kancléřem, a viděl o něco později téhož muže triumfovat ve Vídni i Praze, a viděl Runcimana na Červeném Hrádku, a Henleina v Sudetech, a Eichmanna v Terezíně, a Mengeleho v Osvětimi. Byl donucen jako jeden z prvních budovat terezínské ghetto a o něco později pohřbívat lidické mrtvé a ještě o něco později se přiblížit k plynovým komorám v Osvětimi-Birkenau. Viděl to, co se ze všeho nejvíc podobá zřetění zla. Dotýkal se umírajících přátel, viděl tisíce obyčejných smrtí... viděl lhovost i zbabělost, ale také velké činy lidskosti: viděl poražené i vítěze.

